

Bevehető vár a valóság?

Szociográfia, szociofotó, néprajzkutatás

A népeletet, vagyis az ország egy-egy vidékének aprólékos, az ott élő embernek a tájjal mindig összefüggő megélhetési lehetőségeit több szakág vizsgálja: a néprajzkutatás mellett a szociográfia, a szociológia és az állapotokat fényképeken rögzítő, azt jobbító szándékkal felmutatni akaró szociofotó. Mindegyiknek nagy alkotó egyéniségei és példamutató produktumai voltak már a két világháború között. Értelmiségünk legjava – mind a fővárosban, mind a vidéken élők – igenis felelősséget éreztek az ország sorsáért. Tudtak a szociális egyenlőtlenségekről, keresték a fölemelkedés útjait. Mindez akaratuk ellenére nagyrészt szándék maradt, mert jött a nagy világgégés. Ha elkerülhettük volna a háborúba való belépést, vélhetőleg teret kap gondolkodóink sok-sok elképzelése a szegénység leküzdésére – egyetértésben az állami politikával, hiszen ennek voltak jelei.

Széles kör tudott a dunántúli uradalmak nincstelenjeinek nyomorúságos életéről, megrendítette őket Illyés Gyula *Puszták népe* című műve. Szabó Pál, aki zsellércsaládból indult az ország keleti peremén, alapműve a *Talpalatnyi föld*, amely először *Lakodalom, keresztelő, bölcső* címmel jelent meg, rövidebb áttekintése a *Szülőföldem, Biharország*.

Mezőkövesd környékének Szabó Zoltán volt a klasszikus szociográfusa. Örökbecsű munkái a *Tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság*. Együttérző feltáró kutatómunkát végeztek egy-egy térségben, keresve a kilábalás útjait.

Veres Péter révén Balmazújváros társadalmát tárult föl korábban soha nem ismert mélységekig, egyetlen família élete, minden földszagú részletével. Ez a *Balogh család története* című hatalmas munkája. Fontos kötete *Az Alföld parasztsága* és egy kisebb könyve a *Szülőházam, „Hortobágy mellyéke”*. Nagy visszhangja volt Féja Géza *Viharsarok* című művének. Erdei Fe-

renc – a *Futóhomok* meg egy sor azzal egyenértékű könyv írója, a későbbi földművelési miniszter – tudós kutatója volt az agrártársadalomnak.

A legmélyebbről indult, Békés megyének a bihari részein élt a mások nyárait legeltető pásztorfiú, Sinka István. Fölrázta a közvéleményt a *Vád* című verseskötete és szívbemarkoló önéletrajzi regénye, a *Fekete bojtár vallomása*. Megismételhetetlen teremtmény volt ez a csodagyerek: első versét, papír híján, a csizmája szárára írta, és egy kisbárányért szerzett magának Petőfi-kötetet.

A népi írók mozgalmának csak a legkiemelkedőbb személyiségeit említettük. Voltak értelmiségiek, mi több, paraszti életrajzírók is. A népi írók számontartották egymást. A fővárosban Szabó Dezső hangja volt a legmeghatározóbb. Az *Egész látóhatár* című cikkgyűjteménye felelősségteljes töprengés az általa annyira szeretett parasztság felemelkedésének lehetőségeiről. Az ő törekvéseit is háttérbe szorította a világháború iszonyata, Szabó Dezső pedig Budapest ostroma idején éhen halt egy óvóhelyen. Gyerekkori emlékem, hogy édesapám, Kovács Mátyás endrődi iskolaigazgató éjjeliszekrényén folyton ott volt az *Egész látóhatár*. Ceruzával aláhúzogatta a fontos sorokat, hullámosan, ha vitatkozott a szerzővel, és a lapszélre írta a véleményét.

A népi írók vonulata örök értéke irodalmunknak. Műveik kiadását szívügyének tartotta a Békés megyei születésű Püski Sándor. Sándor bácsi már eltávozott, de a Püski Könyvesház a mai napig kínálja a népi írók munkáit.

Véletlenül se feledkezzünk meg a falukutatás nagy öregjéről, Újszászy Kálmán teológusprofesszorról, aki Sárospatakon élt, és a református egyházi gyűjteményt és könyvtárat kezelte. Büszke vagyok rá, hogy – mint a Magyar Távirati Iroda munkatársa – riportot készíthettem vele, és azután is jó szívvel volt irántam. Sárospata-

kon 1934-ben megjelent könyvecskéje alapmű. Mindmáig érvényes módszert ad a kezünkbe egy-egy vidék, falu, a társadalom bizonyos rétege mindennapjainak föltérképezéséhez.

Mindezek folytatása a Szépirodalmi Kiadó által indított Magyarország felfedezése című sorozat. Számomra a legemlékezetesebb kötetei: Varga Domokos: *Vizek könyve* és Lázár István: *Kiált Patak vára* – a könyv Sárospatakot ismerteti, ahol minden a szabadságmozgalmakról szól, meg Tokaj-Hegyalja természeti értékeiről, különleges ásványkincseiről.

Merész és példamutató vállalkozás eredménye László-Bencsik Sándor *Történelem alulnézetben* című könyve. A szerző munkásembernek jelentkezett a csepeli gyáróriás szocialista brigádjába, és négy évig tette azt, amit a társai, barátai. Ettől lett a műve a lehető leghitelesebb. Munkája nem csak könyv formában volt sikeres, színpadi változatát a Thália játszotta.

Egy néprajzkutató számára még ezeknél is tanulságosabb Őrszigethy Erzsébet *Asszonyok férfisorban* című kötete. A szerző korábban a Pest Megyei Hírlap újságírója volt – ez jót tesz egy szociográfusnak! A fővároshoz közel eső Galga-vidék agglomerációnak számít. Sok évtizede innen látták el friss zöldséggel a budapesti piacokat. A sokszoknyás asszonyok zöldpaprikával megtömött hátikosárral igyekeztek a Keleti pályaudvarról a „Bosnyákra”. A főváros tartotta életben ezeket a falvakat, miközben szemernyit nem adtak föl hagyományaikból. Körmeneteik, lakodalmaik pompázatosak. A férfiak a vasútnál szolgáltak, vagy gyári munkásként ingáztak. Hazaérkezvén megették a disznókat, és fáradtan lefeküdtek. A szinte küszöbig érő fóliasátrak összes gondja az asszonyoké, de az adóügyek is, mivel ők voltak otthon. Rendkívül talpraesett és eszes asszony nép alakult ki ezen a tájon. Őrszigethy Erzsébet fölfedezése telitalálat.

A felsorolt szerzők műveit ismernie kell minden magyar etnográfusnak. Jó tanács, hogy utazzanak el ezekre a vidékekre – és nem csak oda! –, aztán bogozzák tovább a szálakat, tapasztalják meg a változásokat.

Az utóbbi években a Magyarország felfedezése könyvsorozat akadozik. Ne kerüljessük nyilván kényelmi okokból is. Belekerült pár olyan kötet a sorozatba, amely nem felel meg a szocio-

gráfia műfajának. Újra kell gondolni a módszereket, és folytatni a sorozatot.

A Hírel irodalmi folyóirat 1992/4. számában a Dél-Alföld múltját kutató, időnként Szegedre utazó, magyarul is tudó Minamizuka Shingo japán professzor ezt a tanácsot adja nekünk: „Jó politika akkor születhet – akár Magyarországon, akár Japánban – ha a nép életének mély ismeretén nyugszik.” Hallgassunk rá, mert hasznos a mesziről jövő rálátása a mi dolgainkra!

Térjünk rá a hármas tagolású alcímben jelölt harmadik fogalomra, a néprajzkutatásra. Tudományágunk mibenlétét nem kell taglalnunk, annak viszont megvan az értelme, hogy a más tudományokkal való kapcsolódásait vizsgáljuk. Okulhatunk más szakágak módszereiből.

Az etnográfia az önismeret tudományaként született. Nem vált általánosan bevezetett iskolai tantárggyá, ellentétben a földrajzzal, amelyet ha megtanulunk, máris körvonalazódik, hogy egy adott vidék milyen életlehetőségeket kínál. Az egyetemeken viszont tanítják a néprajzot és a tudományos munka a múzeumok és az akadémiai néprajztudományi intézet által régtől intézményesült. Ezek a műhelyek azonban kivédhetetlenül hivatalok is, annak előnyeivel, hátrányaival, szabályrendszerével.

Sorsom úgy alakult, hogy szellemi szabadfoglalkozásúként voltam néprajzkutató. Nem kellett korlátokkal számolnom, ami hallatlan előny. Olyan sokágúan vizsgálódhattam egy-egy faluban, ahogyan a helyzet adta. A gyűjtőfüzethez társítottam a fényképezőgépet, amelyet – idézve egy korai katalógusom szövegét – a látható világ birtokba vételének csodaszerszámként akasztottam a nyakamba. A táskámban gyakran ott volt a magnetofon is. A kiküldetés fogalmát nem ismertem. Ha kellett, napokig lecövekeltem egy-egy helyszínen. Nem kértem, hogy a kedvemért produkáljanak valamit, hanem kívártam az alkalmat.

A filmes óhatatlanul is rendez. A fotográfus jól teszi, ha egyszerűen csak belesimul az adott közegbe, s akkor garantáltan hiteles. Egyszóval: messze nagyobb horizonttal és eszköztárral kellene kutatni a „szigeteken”, a perifériákon még itt-ott létező utóéletét a hajdan kerekded népéletnek, hogy aztán ezekből a mozaikokból kirakosgassuk az összképet.

Hadd említsem meg az idén megjelent nyolcadik könyvemet. *A Nánási vásárok, nánási pásztorok* egy összetett műfajú szociográfia. Négy évtizede készült fotóimat társítottam az utóbbi években visszajárva megírt szövegeimmel. A műfajok átjárhatóságát példázza a néprajz, a szociográfia és a fotóművészet között.

A néprajztudomány nyilvántart olyan kiválóságokat, akik képzett kutatók voltak, és szorgalmasan, tehetséggel fényképeztek is. Közülük Gönyei Sándor, Tagán Galimdzsán és Kovách Tivadar életműve a legjelentősebb, de ne feledkezzünk meg a pécsi Lantosné dr. Imre Mária – Lantos Miklós alkotópárosról, a szintén pécsi Körtvélyessy Lászlóról és az Erdélyben etnofotótáborokat is szervező Ádám Gyuláról.

A magam pályáján történt egy négyéves kísérlet néprajzi fotótáborra az 1980-as években. A Népművelési Intézet megbízott a tokaji nyári művésztáborok fotós szekciójának vezetésével. Jót tett a meghívottak sokféle előlétele: volt közöttünk néprajzi szakíró, muzeológus, történész, aki azóta folyóiratot szerkeszt Erdélyben, a Szigetközről gyönyörű könyvet készítő biológus, mesemondó, kiadványszerkesztő, az MTI zalaegerszegi tudósítója és egy mindenre fogékony iparművész-növendék. A közeli Tiszaladány volt a témánk. Nyaranta két hétre odatelepedtünk, próbáltuk összeadni a privátfoto-gyűjtéssel kiegészített fényképezést és a klasszikus néprajzkutatást.

Rég meghaladott szemlélet, hogy egy múzeumi képtárház célja az legyen, hogy ha bejön valaki, keresgéljen és vásároljon belőle. Ez a szolgáltatásjelleg afféle alapfok. A gyűjtemény egy-egy szegmensét tematikusan vagy alkotók szerint rég föl kellett volna dolgozni, kötetekké formálva. A jelenlegi felállás ilyen alkatú muzeológust nem nevel ki. Kivétel a Néprajzi Múzeum fototárából Fogarasi Klára *Régi világ falun* című kötete és a Szuhay Balázs szerkesztette *Cigánykép – Roma-kép* című világszép katalógus.

A szociofotó előtt szólnom kell egy másik műfajról és stílusról, amelyben Magyarország a világ élvonalába tartozott. A fényképezés találmányát 1839-ben jelentették be Párizsban, s meglepően rövid idő alatt hazánkban is lettek kvalitásos művelői. A két háború között példaadó volt a magyaros stílus, melynek nevét ideje lenne *magyar stílusra* módosítani.

A magyar stílust képviselő fotóművészeink nagyon szerethető képeket alkottak. A megszokottól messze merészebb megvilágítást – az ellenfényt – keresve fényképeztek. Gyakran alkalmazták a lendületes képeket eredményező átlós kompozíciót. A falusi élet felé fordultak. Igaz, hogy inkább a népviseletekre, az ünnepnapokra voltak kíváncsiak, és kevésbé a köznapi életre, mert azt nem tekintették hálás témának. De nem is tehetek mást, mert főhivatású fotóművész nem lévén, szabadidő-tevékenységként, csupán munkaszüneti napon lehettek terepen. Ilyenkor a paraszti élet rendje szerint senki nem dolgozott, viszont a hetedik napnak megadták a módját. Igazságtalan lenne ezért megróni a fotográfusokat.

Nagy nevek fémjelzik a magyar stílust, és megdöbbentően sokan arattak nemzetközi sikereket. Máig tanulságos Dulovits Jenő *Így fényképezek* című könyve és több korabeli album. Közülük Balogh Rudolf nevét sokan ismerik, mert róla nevezték el a fotóművészek legmagasabb szakmai díját.

Számomra nagyon emlékezetesek a következő művészfotók az 1930-as évekből:

Balogh Rudolf: Matyó menyecske nyitott tűzhellyel és Hídi vásár; Csörgeő Tibor: Piacra; Szöllősy Kálmán: Facipős, sulykolva mosó asszonyok; Dulovits Jenő: Tarlóhántás; Vadas Ernő: Tutajosok.

Egy másik különös sziget a két háború közötti magyar fotográfia történetében a szociofotó. Művelői nem voltak sokan, ám pusztán jelentkezésük a néprajzkutató számára igen tanulságos, afféle figyelmeztető jelenség. Tény, hogy művészi kvalitásban elmaradtak a magyar stílus követőitől, de hiszen nem a művészkedés volt a céljuk, hanem a társadalom árnyoldalainak felmutatása. Sajnos, a szociofotó nem teljesedett ki azzal, hogy jegyzeteket is készítettek volna. Elemi igényünk lenne megtudni, hol készült, kit ábrázol a kép, és miért került az illető ebbe a helyzetbe.

A szociofotós vonulatban van egy üdítő kivétel, amely követhető lehetett volna. Móricz Zsigmond előszavával és Boldizsár Iván szövegeivel jelent meg 1940-ben a *Tiborc* című album, amelyben Kálmán Kata huszonnégy portréfotóját sorakoztatják föl szegényasszonyokról, szegényemberekről. Van köztük egy zsíros kenyeret majszólo fiúcska is. Ennyi idő távlatából

az arcok – maga a történelem. Vagy mégsem az, csak közelítés? Beletemetkezünk a képekbe. A bajuszos öreget talán túl közel hajolva örökítették meg. Az az érzésünk, jobb létért rimánkodik a szerencsétlen. A gyári munkásokról sem feledkeztek meg a kötet szerkesztésekor, láthatunk egy micisapkás férfit is. A képek melletti leírások nem rövidek, de nem is elég részletesek ahhoz, hogy mai igényeink szerint megtudhassuk a legfontosabbakat.

Milyen próbálkozások történtek a szociofotózás folytatására? Az 1980-as évek elejétől a jugoszláv határhoz közel eső Nagybaracsán egy évtizeden át volt szociofotó-tábor. Egyszer egyszer odalátogatott a Forrás folyóirat főszerkesztője is. Előadást tartott, de az íróember ezt a műágot nem értette, a tábor vezetői pedig nem tartották szükségesnek, hogy előzetes olvasottsága legyen a meghívottaknak. Módszert adott volna, ha átforgatják a bajai múzeum Észak-Bácskával foglalkozó remek kiadványait.

A fotóművészek igyekeztek mindenhová beukkantani, a pusztá láttelelnél mívesebb képeket készíteni. Sajnos, él egy téves jó tanács: ha odapottyansz valahová, rögtön menj a kocsmába, ott mindent megtudhatsz a faluról. Az italboltot afféle csomópontnak gondolni – a szememben vörös posztó. A patinás világban voltak gazdakörök, iparskörök, olvasóköri. Egy komoly gazda be nem tette volna a lábát a kocsmába, ha bor kellett az asztalra, elküldte a szolgálólányt.

A törekvés, hogy fotóval szociográfiai összképet adjanak egy-egy faluról, utóbb is felbukkan.

A Hatvantól délre eső, népviseletéről, vallássosságáról és különleges népszokásairól híres Boldogon is volt 2004-ben szociofotós tábor, igazán jeles fotóművészekkel. Itt is igyekeztek mindenről (?) fotót készíteni, még a víztorony tetjére is fölmásztak, de a végeredmény mégsem adta ki a falu lényegét. Nem bontottak ki olyan nagy összefüggéseket, mint Órszigethy Erzsébet e tájról készült szociográfiája.

Hódmezővásárhelyen hosszú éveken át, hangzatosan szimpóziumnak nevezve, ugyancsak voltak fotóstáborok, ahová az jöhetett, aki jelentkezett, legyen az reklámfotós vagy aktfényképezésben jeleskedő. Évente tematikát kaptak. Kezdetben a még nyomaiban megmaradt vásárhelyi tanyavilág megörökítése volt a feladat. Jó képek születtek, de azok nem kapcsolódtak össze szöveggel. A tanulság: fotográfus, hiába vagy tehetséges, ezekhez a műfajokhoz tanulni kell.

Ilyen előzmények után – csodák csodája – két kiemelkedő kortárs fotóművész életművének rendkívüli, a szociofotó műfajba sorolható alkotásáról szólhatunk.

Korniss Péter 1978-tól egy évtizeden át fotografálta a vándormunkásokat, velük ingázott a hétvégi „fekete vonaton”. Emblematikus képe, amikor a nagyvárosban, a járda szélén ebédidőben szalonnát süt sorozatának főszereplője, a tisztaeszlári kubikus, Skarbit András. Korniss Péter *A vándormunkás* című könyve tanítani való remekelés.

Hasonlóan nagy és igényes vállalkozás Benkő Imréné. Ő az Acélmű tönkremenése utáni Ózdot és a munkások sorsát fotografálta sok-sok éven át. Partra vetett halként élt akkor egész Ózd, hiszen megfosztották a létalapjától. Örökre belénk vésődik Csirmaz Miklós remekművű portréja, aki fölne az feje fölött magasodó üzemcsarnok vasvázára. A „Tiéd a gyár!” felkiáltójele a kép révén kérdőjellé válik bennünk, hiszen az elgyötört arc sugallja: itt hagyta az ifjúságát, ennek lett az áldozata. Évtizedek után a fotóművészet tudott végre ekkora humánussal beszélni az úgynevezett munkásosztályról?

Sokan ostromoljuk ezt a várat, a magyar valóságot: a társadalomtudományok, az irodalom és a látható világot idehozó fotográfia. Az ostromnak nem jutunk a végére, mert a megismerés nem véges. Ezért gyönyörű.

Ajánlott irodalom – a megemlített szociográfiai köteteken kívül:

Albertini Béla: A magyar szociofotó története a kezdektől a második világháború végéig. Budapest, 1997

Baki Péter: Kiválasztott képek, 1956–2006. Magyar Fotóművészek Szövetsége, Budapest, 2006

Benkő Imre: Acélváros / Steel Town Ózd, 1987–1995. Pelikán Kiadó, Budapest, 1996

Benkő Imre: Acél-Mű / Steel-Art. Ózd, 1986–2016. Benkő Imre Fotóarchív, Budapest, 2017

Dulovits Jenő: Így fényképezek. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1957

Fogarasi Klára: Régi világ falun. Helikon Kiadó, Budapest, 1996

Furkó Zoltán: Kálmán Kata munkássága. Corvina Kiadó, Budapest, 1981

Irodalmi Jelen online, 2012. máj. 16. – Mivé lett a szociográfia?

Kincses Károly: A magyaros stílus. Mítosz vagy siker? Magyar Fotográfiai Múzeum, 2001

Korniss Péter: A vándormunkás. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1985

Kunkovács László: Nánási vásárok, nánási pásztorok. Püski Kiadó, 2018. Kiadja a Kelet-Magyarországi Biokultúra Egyesület

Móricz Zsigmond – Boldizsár Iván: Tiborc. Fotózta: Kálmán Kata. Corvina Kiadó, Budapest, 1987 (az 1940. évi kiadvány reprintje)

Minamizuka Shingo: A magyar népi mozgalom japán szemmel. Hítel, 1992/4. szám

Simon Mihály: Összehasonlító magyar fotótörténet. Magyar Fotográfiai Múzeum, 2000

Szuhay Péter (szerk.): Cigány-kép – Roma-kép. Kiállítási katalógus. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998

Újszászy Kálmán: A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához. Sárospatak, 1934

Vajda Ernő: Balogh Rudolf. Corvina Kiadó, Budapest, 1969

Utazás – részlet, VIII.